

CERHİN GYBET OLUP OLMADIĞI YÖNÜNDEKİ TARTIŞMALARA ELEŞTİREL BİR KATKI

Kadir GÜRLER*

ÖZET

Cerh ve ta'dil, hadis usulünün belli başlı konularından birisidir. Bu ilim, hadislerin sıhhatini tespit etmede çok önemli bir işleve sahiptir. Hadis tarihine baktığımız zaman, cerh konusuyla ilgili olarak bazı tartışmaların yapılmış olduğunu görürüz. Bu tartışmalardan birisi de, cerhin gybet olup olmadığı meselesidir. Bu bağlamda; kimileri cerhi câiz görürken, kimileri de gybet kapsamına gireceği endişesinden dolayı câiz görmemişlerdir. Biz de bu çalışmamızda, cerhin gybet olup olmadığı yönündeki tartışmalara eleştirel bir açıdan katkıda bulunmak istedik.

Anahtar Kelimeler: Cerh, Gybet, ifade hürriyeti.

A Critical Contribution to issue whether ol-Carh is a al-Gybat or not in the History of Hadith

ABSTRACT

al-Carh and al-Ta'dil, as a branch of Usul al-Hadith, has an important role of searching sound riwayat/ahâdith. In the history of Hadith, there were some discussions relating to the issue of ilm al-Carh. Because al-Carh, as a meaning word is to wound someone or something. In these discussions some scholars say that to search someone's bad side means al-Gybat "in Islamic Literature" to speak someone's ill in his/her absence and the al-Gybat is not allowed in Islam, but on the other hand, some say that it is not al-Gybat. So this article deals with these kind of discussions.

Key Words: al-Carh, al-Gybat, freedom of expressions.

Giriş

İslam, insan haklarının en önemlilerinden birisi olan ve “mahremiyet, ırz” gibi kavramlarla da nitelendirilebilen kişiliğin dokunulmazlığı prensibine büyük bir önem vermiştir. Bu prensibe göre, kişinin arkasından hoşlanmayacağı bir takım sözler söylemek, bulunmadığı bir yerde onun hakkında maddî ve mânevî bir şekilde çekiştirmesini yapmak da gybet olarak değerlendirilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., G. Ü. Çorum İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
kgurler@hotmail.com

Arap dili lugatlarına bakıldığı zaman, gıybet hakkında yapılmış olan şu derli toplu tanımlamayla karşılaşırız: “Gıybet; bir kişiyi, söylenilen özellikleri taşısa bile, arkasından kötü ya da duyduğunda kendisini üzecek sözlerle anmaktır. O kişi hakkında söylenen şeyler doğru bile olsa, bu bir gıybettir”.¹ Bir kimsenin aleyhindeki incitici, küçültücü söz ve davranışları ifade eden bir ahlak terimi olan gıybet, Kur’an tarafından kesin bir dille haram kılınmıştır: “Ey inananlar! Zandan² çok sakının. Zira zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin gizli yönlerini araştırmayın; biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin (gıybet etmesin). Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan iğrendiniz. O halde Allah’tan korkun. Hiç şüphesiz Allah tevbeyle çok kabul eden ve çok esirgeyendir”.³

Toplumsal bir hastalık olan gıybetin, haram kılınmış olmakla birlikte bazı gerekçelerden ötürü kimi zamanlarda mübah sayılabileceği de ileri sürülmüştür. Bunlardan bazıları; zulme uğrayan kimsenin şikayette bulunması, bir kötülüğü ortadan kaldırmak için yardım talebinde bulunma, bir hususta fetva isteneceği durumlarda, müslümanları kötülüklerden sakındırmak ve onlara bu hususlarda nasihatlerde bulunmak, fıskını ve bid’atını açıkça işleyen bu yönlerinin dillendirilmesi, bir kimsenin çeşitli sıfatlarla (kör, topal vb.) tanınması gibi gerekçelerdir.⁴ İşte, gıybet edilmesini câiz kılan bu sebeplerden olan, müslümanları kötülüklerden sakındırmak ve onlara bu hususta nasihatlerde bulunmanın birkaç yönü vardır ki, bunlardan birisi de râvileri ve şâhitleri cerhetmektir. Yapılan bu cerh

¹ Bkz. İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhah*, tahk. Nedim Maraşlı-Usâme Maraşlı, Beyrut, 1974, I, 196; Muhammed b. Mukrim b. Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, 1990, I, 656; Muhammed Murtazâ ez-Zebidî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, tahk. Ali Şeyrî, Beyrut, 1994, II, 297. Ayrıca krş. Muhammed b. A’lâ b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti’l-Funûn*, Beyrut, ty., III, 1090-1091.

² Buradaki zandan kasıt, başka bir kişinin davranış motifleri hakkında temelsiz kuşkulara yol açabilecek bir zan olup (Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul, 1996, III, 1057, dn. 14), gerek teccüss gerekse de gıybet ile yakından ilgili olan bir ifadedir.

³ el-Hucurât, 49/12. Gıybetin haram olduğuna ilişkin çok sayıda hadis de vardır. Bkz. *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Hadisi’n-Nebevî*, İstanbul, 1988, V, 29-30.

⁴ Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu Ulumi’d-Dîn*, Beyrut, ty., III, 152-153; Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Riyâzu’s-Sâlihîn*, tahk. Şuayb el-Arnâvût, Beyrut, 1992, s. 575-577; *el-Ezkâr el-Muntehab min Kelâmi Seyyidi’l-Ebrâr*, İskenderiye, ty., s. 379-381; Ebu’l-Fidâ b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Beyrut, 1990, IV, 215; İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ ve Muzîlu’l-İlbâs ammâ İstehera mine’l-Ehâdisi alâ Elsineti’n-Nâs*, Beyrut, 1988, II, 172; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, tahk. Muhibbuddîn el-Hatîb, Kahire, 1988, X, 486; Ebu’l-Fadl Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-Maânî fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, Beyrut, 1987, XIII, 158; Muhammed Emin b. Ömer b. Âbidîn, *Reddu’l-Muhtâr ale’d-Durri’l-Muhtâr*, Beyrut, 1987, V, 262-263; Muhammed b. Abdullbâkî ez-Zurkânî, *Şerhu’z-Zurkânî alâ Muvattai’l-İmâm Mâlik*, Beyrut, 1990, IV, 318-319; Ebu’l-Ulâ el-Mevdüdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, çev. Komisyon, İstanbul, 1996, V, 456.

icmâ' ile câiz görülmüş ve hatta ihtiyaca göre vâcip konumunda olduğu dahi belirtilmiştir.⁵ Fakat bu durum bazen öyle bir hal almıştır ki, yapılan bu cerh uygulamasının gıybet kapsamında olduğu yönünde bir takım tartışmalar ortaya çıkmıştır.

Bir takım özel lafızlar kullanarak, rivâyetlerinin kabulü ya da reddi yönünden râvilerin hallerinden ve haklarında kullanılan lafızların mertebelerinden bahseden bir ilim⁶ olarak tanımlayabileceğimiz cerh ve ta'dîl, ilk bakışta İslam'ın şiddetle yasakladığı gıybet ve tecesüse benzemektedir. Bu sebeple, cerh ve ta'dîl âlimlerini "insanları gıybet ediyorsunuz, günaha giriyorsunuz" şeklinde eleştirenler bile olmuştur. Biz de bu çalışmamızda, cerh uygulamasının gıybet olup olmadığı yönündeki sözkonusu tartışmalara eleştirel bir bakış açısıyla değinmek, cerh ilmiyle iştigal etmiş olan ulemânın durumunu değerlendirmek ve yapılan her iki işlemin de, yani hem cerh uygulamasını kullanmanın hem de yapılan bu cerh uygulamasının gıybet olduğu iddiasının ahlâkî boyutunu irdelemek istedik.

Kur'an'da haram kılınmış olan gıybetin mübah olacağı yerler tespit edilirken, referans alınan ölçütlerden birisi de bazı hadislerdir. Şimdi kısaca da olsa bu meseleyle ilgili birkaç hadise değinmek, az önce gerekçe olarak ileri sürülen istisnâî durumları anlamak açısından anlamlı olacaktır.

I. Gıybetin Câiz Olabileceğine Yönelik Delil Oluşturan Kimi Rivâyetler⁷

1. Hz. Âişe (57/676)'den rivâyet edilmiştir: Birisi Hz. Peygamber'in huzuruna girmek için izin istedi. Hz. Peygamber: "Ona izin veriniz! O, kabilesinin ne kötü bir kişisi ve ne kötü bir çocuğudur" buyurdu. Sözkonusu kişi yanına gelince, peygamber onu yumuşak sözlerle karşıladı. Bunu gören Hz. Âişe peygambere: "Ey Allah'ın elçisi! Az önce sen bu kişi için bir takım sözler söyledin; sonra da ona karşı yumuşak davrandın" diyerek, bu davranışının sebebini sordu. Rasûlullah da ona şöyle cevap verdi: "Ey Âişe! Kıyamet günü Allah katında konum bakımından insanların en kötüsü, (dünyada) kötülüğünden korunmak için insanların terkettiği kimsedir".⁸

⁵ Bkz. en-Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, s. 576; *el-Ezkâr*, s. 379; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, Beyrut, 1988, I, 12 (eserin "hutbe/giriş" bölümü); İbn Âbidîn, *age.*, V, 263; Nürettin İtr, *el-İmâm et-Tirmizî ve'l-Muvâzenetu beyne Câmihî ve beyne's-Sahîhayn*, Kahire, 1970, s. 237.

⁶ Emin Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İstanbul, 1997, s. 18.

⁷ en-Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, s. 577-578. Ayrıca bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, tahk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut, 1986, s. 56-57.

⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, İstanbul, 1992, 47.Husnu'l-Hulk, 4 (II, 903-904); Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Musned*, İstanbul, 1992, VI, 38; Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1992, 78.Edeb, 38, 48

Bu rivâyetten dolayı, ilim ve dinin gerekleri açısından, bir kimşenin kötü yönlerini belirtmenin gıybet olmayacağı sonucuna varılmıştır. Eğer bu gıybet olmuş olsaydı Hz. Peygamber'in böyle bir şey yapmayacağı, O'nun, diğer insanları sözkonusu o kişinin kötü durumundan sakındırmak için bu ifadeyi kullandığı belirtilmiştir. Öyle ki bundan amaç, kötü olarak nitelendirilen yönleri ortaya koymak süretiyle, insanların bu gibi kötülüklerden kaçınmasını sağlamaktır.⁹ Buradan şu anlamı çıkarmak mümkündür: Bir davranışın gıybet olup olmaması, yapılan uyarı ve eleştirilerin toplumsal düzeyde bir anlam taşımaya bağlıdır. Diğer bir deyişle; toplumsal düzeyde ahlâkî boyutu ilgilendiren uyarı ve eleştiriler gıybet kapsamına girmezken, bireysel bazdaki tenkitler gıybetin bizzat kendisini oluşturmaktadır. Şu rivâyet te bizim bu yargımızı doğrular ve destekler niteliktedir:

Hz. Âişe bir kadın hakkında, "boyu kısadır" ifadesini kullanmıştı. Bunu duyan Hz. Peygamber de onu: "Gıybet ettin hey Âişe!" şeklinde uyarıyordu.¹⁰

Bu rivâyete dikkat ettiğimizde, toplumu ilgilendiren hiçbir şey yoktur; mesele tamamen bireysel boyutta olup, kişiye özel bir konudur. Ama yukarıda geçen, "kabilesinin ne kötü bir kişisidir" ifadesi, ahlâkî açıdan kötü olarak nitelendirilebilecek bir kişinin zararlarından toplumu sakındırmayı ve insanları bilgilendirmeyi hedeflemektedir.

2. Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Falan ve falan kişilerin bizim şu dinimiz hakkında hiçbir şey bilmediklerini zannediyorum". Leys, o iki kişinin münafıklardan olduğunu belirtmiştir.¹¹

Burada sözü edilen zannın, yasaklanan türden zan olmadığı ve rivâyette kastedilenin de bir çeşit sakındırma olduğu belirtilmiştir.¹²

3. Ebû Seleme b. Abdurrahman (104/722) Fâtıma bnt. Kays (50/670)'tan rivâyet etmiştir: Fâtıma şöyle demiştir: Ben iddetimi

(VII, 81, 86); Ebu'l-Huseyin Muslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1992, 45.Birr, 73 (III, 2002); Ebû Dâvud es-Sicistânî, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, 40.Edeb, 5 (V, 145- 146).

⁹ Muhammed b. Ahmed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâi ve'l-Metrûkîn*, tahk. Mahmûd İbrahim Zâyed, Beyrut, 1992, I, 18; Ebû Suleymân el-Hattâbî, *Maâlimu's-Sunen*, tahk. Abdusselâm Abdussâfi Muhammed, Beyrut, 1991, IV, 101-102; el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 56. Krş. Bedruddîn b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, ty., XXII, 129; Şihâbuddîn Ahmed el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, 1990, XIII, 64.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *age.*, VI, 206.

¹¹ el-Buhârî, 78.Edeb, 59 (VII, 89).

¹² Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 501; el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, XIII, 101.

tamamlayınca, Muâviye b. Ebû Sufyân (60/679) ile Ebû Cehm (70/690)'in benimle evlenmek istediklerini peygambere söyledim. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle dedi: "Ebû Cehm, dayağı elinden bırakmayan ve kadınları döven (eli sopalı) birisidir; Muâviye ise son derece fakirdir, malı mülkü yoktur. Sen Usâme b. Zeyd ile evlen!". Bunu duyan Fâtıma, Usâme'den hoşlanmadığını belirtir. Fakat Hz. Peygamber'in, Usâme ile evlenmesi ısrarı üzerine onunla evlenir.¹³

4. Zeyd b. Erkam (66/689) anlatıyor: Biz Rasûlullah ile birlikte bir sefere çıkmıştık. Bu seferde insanlara bir kıtlık isâbet etti. Bunun üzerine Abdullah b. Ubey (9/631) kendi arkadaşlarına : "Rasûlullah'ın yanında bulunan kimselere hiçbir şey vermeyin ki, etrafından dağılıp gitsinler" dedi ve devam ederek: "Eğer Medine'ye dönersek, en şerefli ve kuvvetli olan, oradan en hakir olanı mutlaka çıkaracaktır" diyerek ekledi. Zeyd b. Erkam da hemen bu sözleri Hz. Peygamber'e ulaştırdı. Bunun üzerine Hz. Peygamber Abdullah b. Ubeyy'e bir adam göndererek, işin aslını öğrenmek istedi. İbn Ubeyy, bunu söylemediğine ilişkin yemin etti ve: "Zeyd, Allah'ın elçisine yalan söylemiştir" dedi. Zeyd bu ifadeden çok rahatsızlık duydu ve nihayet Zeyd'i doğrulayan âyetler (el-Munâfikûn, 63/4) vahyedildi.¹⁴

5. Hz. Âişe naklediyor: Ebû Sufyân (31/651)'in hanımı Hind bnt. Utbe (14/635) bir defasında Hz. Peygamber'in yanına geldi ve şöyle dedi: "Ey Allah'ın elçisi! Ebû Sufyân çok cimri birisidir. O, bana ve oğullarıma yetecek miktarda nafakayı bize vermiyor. Ben, onun malından onun haberi olmadan alsam, bu hususta bana bir günah var mıdır?". Bunun üzerine Rasûlullah: "Sen onun malından, sana ve oğullarına yetecek kadarını al!" diye karşılık verdi.¹⁵

Mevdûdi'nin naklettiğine göre, fakih ve muhaddisler bazı durumlarda gıybetin câiz olabileceğine ilişkin olarak delil teşkil eden bu rivâyetleri de göz önünde bulundurarak şu kuralı ortaya koymuşlardır: "Gıybet, ancak şer'an doğru bir maksat için gerektiği takdirde ve o gıybet olmadan o gereklilik ortadan kalkmadığı takdirde câizdir".¹⁶

¹³ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 29.Talâk, 67 (II, 580-581); eş-Şâfiî, *er-Risâle*, s. 309-310, nr. 855; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 412; Muslim, 18.Talâk, 36 (II, 1114); Ebû Dâvud, 13.Talâk, 39 (II, 712-714); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, 9.Nikâh, 38 (III, 441-442); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Neseî, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, 26.Nikâh, 22 (VI, 75-77).

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IV, 370, 373; el-Buhârî, 65.Tefsîru Süreti'l-Munâfikîn (63), 1-4 (VI, 63-65); Muslim, 50.Sifâtu'l-Munâfikîn, 1 (III, 2140)

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *age.*, VI, 39, 50, 206; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, 11.Nikâh, 54 (II, 479-480); el-Buhârî, 34.Buyû', 95 (III, 36); 69.Nafakât, 9, 14 (VI, 193-195); 93.Ahkâm, 28 (VIII, 115-116); Muslim, 30.Akdiye, 7-9 (II, 1338-1339); Ebû Dâvud, 22.Buyû', 79 (III, 802-804); en-Neseî, 49.Âdâbu'l-Kadâ, 31 (VIII, 246-247).

¹⁶ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, V, 455.

Dolayısıyla gıybet, kimi zamanlarda özel şartlara bağlı olarak mübah kapsamına girebilmektedir.

II. Cerh Gıybet Olarak Değerlendirildiğini Gösteren Bazı Örnekler

Kaynaklarımızda cerh uygulamasının bizzat gıybet gibi değerlendirildiğini gösteren rivâyetler vardır. Şimdi de bu örnek rivâyetlerden bazılarını bir göz atalım.

1. Ebû Bekir b. Hallâd (240/854) Yahya b. Saîd (198/813)'e; "hadislerini terkettiğin şu kimselerin, Allah katında (âhîret günü) sana düşman olmalarından korkmaz mısın?" diye sorunca, Yahya b. Saîd şu cevabı vermiştir: "Hadislerini terkettiğim kimselerin bana düşman olması, 'yalana karşı niçin hadisimi korumadın' diyerek Allah'ın elçisinin bana düşman olmasından daha iyidir".¹⁷

Yahya b. Saîd'in bu cevabında da görüleceği gibi, konu bir gıybet ve çekiştirme meselesi değil; ilim ehlinin taşıdığı sorumluluk duygusunun ve ilmî anlayışın bir çeşit tezâhürüdür

2. Sûfî olan Ebû Turâb en-Nahşebî (245/859),¹⁸ "bu zayıftır, şu güvenilirdir" diyerek cerh ve ta'dil ilminin gereklerini yerine getiren Ahmed b. Hanbel (241/855)'e: "Âlimlerin gıybetini yapma!" deyince, Ahmed b. Hanbel cevap olarak şunu ifade etmiştir: "Yazıklar olsun sana! Bu bir nasihattir, gıybet değildir". Bir başka varyantta da, "Sen ve ben susarsak, câhil kimseler sahih haberle sahih olmayan haberi nasıl bilebilirler ki?" demiştir.¹⁹ Yine kimi sûfiler de Abdullah b. el-Mubârek (181/797)'e: "Gıybet mi ediyorsun?" diye sorunca, Abdullah b. el-Mubârek de: "Sus! Eğer biz durumu açıklığa kavuşturmazsak, hakkı bâtıldan nasıl ayırt edebiliriz ki?" diye karşılık vermiştir.²⁰

3. Abdurrahman b. Ebî Hâtim (327/939) bir mecliste kendi yazmış olduğu Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil adlı eserini bir grup öğrenciye

¹⁷ el-Hatib, *el-Kifâye*, s. 61; Ebu'l-Velid Suleymân b. Halef el-Bâcî, *et-Ta'dil ve't-Tecrîh*, Riyad, 1986, I, 282; İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, tahk. Nürettin İtr, Beyrut, 1986, s. 389; Celâluddin Ebu'l-Fadl Abdurrahmân es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevevî*, tahk. İrfân el-Aşşâ Hassûne, Beyrut, 1993, s. 487.

¹⁸ Ebû Turâb en-Nahşebî, Horasanlı ilk sûfilerdendir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Demirci, "Ebû Turâb en-Nahşebî" mad., *İslam Ansk.* (DİA), X, 243-244.

¹⁹ el-Hatib el-Bağdadi, *el-Kifâye*, s. 63; *Tarihu Bağdat ev Medinetu's-Selâm*, Beyrut, ty., XII, 316; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevdûât*, tahk. Abdurrahman Muhammed Osman, Beyrut, 1983 I, 51; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 389; Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmed b Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, tahk. Subhî es-Sâmerrâî, Beyrut, 1985, s. 60; es-Suyûtî, *Tedrib*, s. 487.

²⁰ el-Hatib, *el-Kifâye*, s. 63; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, s. 59, 60-61; es-Suyûtî, *age.*, s. 487.

okuturken, Yûsuf b. el-Huseyin er-Râzî (304/)²¹ ona uğramış ve ne okuttuğunu sormuştur. Abdurrahman da cerh ve ta'dil konusunda yazmış olduğu kitabını okuttuğunu söylemiştir. Bu cevap üzerine Yûsuf; "cerh ve ta'dil ne demektir?" diye sormuş, İbn Ebî Hâtim de: "Ehl-i ilmin (hadisçiler kastediliyor), güvenilir olup olmadıkları hususundaki durumlarını ortaya çıkarıyorum". Bunun üzerine Yûsuf şu karşılığı vermiştir: "Birkaç yüzyıldır cennette yol almış nicelerinin gıybetini yaptığın için senden utanıyorum hey Ebû Muhammed!". Bu cevabı duyan İbn Ebî Hâtim ağlamış ve: "Eğer bu sözleri, şu kitabımı yazmadan önce duymuş olsaydım kesinlikle yazmadım" diye cevap vermiştir.²²

İbn Ebî Hâtim'in dokuz (9) ciltlik el-Cerh ve't-Ta'dil adlı çalışmasını göz önünde bulundurduğumuz zaman, "eğer bu sözleri, şu kitabımı yazmadan önce duymuş olsaydım kesinlikle yazmazdım" ifadesi boşlukta kalmaktadır. Zira mesele bu kadar basit değildir.

Nitekim el-Hatib el-Bağdâdî (463/1071) de bu gibi örneklerle itiraz etmiş ve durumun hiç te böyle sanıldığı gibi olmadığını belirtmiştir. Çünkü ilim ehli haberlerin kabul edilebilmesi için, haberleri nakledenlerin akıllı, sadûk ve me'mûn olmaları noktasında icmâ' etmişlerdir. Dolayısıyla bu tespitin yapılması sırasında, rivâyetinde sadûk olmayan kimselerin cerh edilmesi câiz görülmüştür.²³ Bu ifadelerle göre, nakledilen haberlerin güvenilir olmaları gibi bir maslahattan ötürü, cerh boyutunu aşmayacak gıybetler için bir cevâz söz-konusu edilmiştir.

Hatta cerhin gıybet olduğu hususunda, şiir inşâd edilecek kadar ileriye dahi gidilmiştir.²⁴ Ancak yapılan savunularda, âlimler tarafından râviler hakkında dile getirilen durum değerlendirmesinin gıybet olmadığı, aksine bir tür nasihat olduğu belirtilmiştir. Zira âlimlerin râviler hakkında yapmış oldukları bu tip durum değerlendirmelerinde, o râviler hakkında gizli bir şey kalmaması için uğraş verildiğinden dolayı büyük bir mükafat vardır.²⁵

²¹ Yûsuf b. el-Huseyin er-Râzî, tasavvuf ehliendir. Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, tahk. Şuayb el-Arnâvût, Beyrut, 1993, XIV, 248.

²² el-Hatib, *el-Kifâye*, s. 55.

²³ el-Hatib, *el-Kifâye*, s. 55. Krş. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 17; İbnu'l-Cevzî, *Mevdûât*, I, 50; Mecduddin Muhammed b. el-Esir el-Cezerî, *Câmiu'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl*, tahk. Abdulkâdir el-Arnâvût, Beyrut, 1983, I, 133.

²⁴ Bkz. el-Hatib, *el-Kifâye*, s. 55; *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, tahk. Mehmed Said Hatiboğlu, Ankara, 1991, s. 124.

²⁵ el-Hatib, *Şeref*, s. 124; İbnu'l-Cevzî, *Mevdûât*, I, 50. Ayrıca bkz. en-Nevevî, *el-Ezkâr*, s. 379; İtr, *el-İmâm et-Tirmizî*, s. 235-236.

Verilen bu örneklerde görüldüğü ve İbnu'l-Cevzî (597/1200)'nin de açıkça belirttiği gibi²⁶, cerhin giybet kapsamında olduğunu iddia edenlerin genellikle sūfi kimseler olması da göz önünde bulundurulması gereken önemli bir noktadır. Zira sūfilerin hadislerle ilgili tutumları incelendiğinde, hadis rivâyeti bakımından hadis âlimlerinden ayrılan pek çok yönlerinin olduğu görülecektir. İşte bu yönlerden birisi, sūfilerin rivâyetlerde sened zikretmemeleridir. Sūfiler, hadise öğüt almak ve amel etmek için yöneldiklerinden dolayı, çabalarını isnad üzerine yoğunlaştırmamışlardır.

Sūfileri hadisçilerden ayıran bir diğer önemli nokta da, keşif, ilham ve rüya yoluyla hadis rivâyet etmeleridir. Hadisçiler tarafından tasvip edilmeyen ve sūfilerin benimsemiş olduğu rüya, keşif ve ilham ile hadisleri rivayet ve tashih etme metodu pek çok sūfide görülmektedir. Böylece onlar, keşif ve rüyada Hz. Peygamber'den birşeyler dinlemişler ve bundan dolayı dinledikleri şeyleri Hz. Peygamber'e nisbet etmemişlerdir. O halde; hadis alma yolları hadis ilmi ile iştiğal eden âlimlerin yönteminden farklılık arzeden sūfilerin, tamamiyle senedle ilgili olan cerh uygulamasını hoş karşılamamaları ve bunu giybet olarak nitelendirmeleri elbette doğaldır. Zira onlar, cerhin gerçekleştirildiği senedle genellikle ilgilenmemişlerdir.²⁷

Netice itibariyle; cerhin giybet olduğu yönündeki iddialara cevap olarak ileri sürülen, “nasihattır”, “hakkın bâtıldan ayırt edilmesini sağlar” gibi gerekçelere bakıldığında, bütün bu gerekçelerin, cerh ve ta'dil ilminin kuruluş amacı olarak tespit edilen dinin korunması²⁸ gerçeği ile örtüştüğünü görmekteyiz.

III. Cerhin Giybet Kapsamında Olamayacağına İlişkin Veriler

Giybet haramdır; ancak cerh ve ta'dil konumunda, nasihat sözkonusu olduğu ve maslahat tercih edildiği zaman câiz olabilir.²⁹ “Eğer insanlar (cerh anlamındaki) bu giybeti bırakırlarsa, haberlerin sahihi sahih olmayanından ayırt edilemez”³⁰ ifadesi de, maslahatın gereğini açıkça belirtmektedir. Diğer taraftan, “din” olarak nitelendi-

²⁶ İbnu'l-Cevzî, *Mevdûât*, I, 50.

²⁷ Gerek bu konuda, gerekse de sūfilerin hadis rivâyetinde hadisçilerden ayrılan diğer yönleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, 2000, s. 33-53.

²⁸ Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 389; es-Suyûti, *Tedrib*, s. 486; İtr, *el-İmâm et-Tirmizî*, s. 236.

²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 215; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, s. 59; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 486.

³⁰ Bkz. İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, s. 60; Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs el-Hanbelî (haz.), *el-Musevvedetu fî Usûli'l-Fıkh*, tahk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Beyrut, ty., s. 280.

rilen hadis materyalinin³¹ sıhhat derecesinin belirlenebilmesi için de, ancak cerh gibi bir mekanizmaya ihtiyaç vardır. Şimdi de maslahattan dolayı cerhin gıybet kapsamında olamayacağına ilişkin bir takım rivâyetlere bakalım.

1. Sufyân b. Uyeyne (198/814)'nin naklettiğine göre, Şu'be (160/776): "Gelin de, Allan rızası için gıybet yapalım" demiştir. Diğer bir varyantta da, kendisinden hadis dinlemek için gelenlere: "Bugün hadis nakletme günü değil, gıybet etme günüdür. Gelin de bugün yalancılardan gıybetini yapalım" dediği nakledilmiştir.³²

2. Yahya b. Saîd el-Kattân, Şu'be, Sufyân b. Saîd es-Sevrî (161/778), Sufyân b. Uyeyne (198/814) ve Mâlik b. Enes (179/795)'e, iyi ezber yapamayan ve hadis hususunda ithâm edilen birisi hakkında sorunca, onların hepsi birden: "O kişinin durumunu açıklığa kavuştur" diye karşılık vermişlerdir.³³

3. Abdurrahman b. Mehdî (198/813) Sufyân es-Sevrî'yle birlikte birisine uğradıklarını ve Sufyân'ın o kişi hakkında: "Yalancı! Allah'a yemin ederim ki, onun hakkında konuşmak mecburiyetinde olmadım elbette susardım".³⁴

4. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (204/820): "Birisini bir muhaddisin yalan söylediğini bildiği zaman, onun hakkında susmaması (bildiğini söylemesi) gerekir. Zira bu gıybet değildir. Çünkü ulemâ (cerh bilgileri) tıpkı eleştirmenler gibidir; bir eleştirmenin de din konusunda sahtekarlık türünden şeyleri açıklaması gerekir".³⁵

5. Ebû Mushir (218/833)'e hata eden, vehimlerde bulunan ve tashif yapan bir kişinin durumu sorulmuş ve Ebû Mushir de: "Onun

³¹ Bkz. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 21; el-Hatib, *el-Kifâye*, s. 149-150; *el-Fakîh ve'l-Mutefakkîh*, tahk. İsmâil el-Ensârî, Dımaşk, 1975, II, 96, 98, 178; *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvi ve Âdâbi's-Sâmi'*, tahk. Muhammed Accâc el-Hatib, Beyrut, 1994, I, 194-196, 210; İbn Abdilberr en-Nemerî, *el-İntikâ fi Fedâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâi Mâlik ve's-Şâfiî ve Ebî Hanîfe*, tahk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Beyrut, 1997, s. 46: "Bu hadisler (ilim) dindir. Dininizi kimden aldığınıza iyi bakın".

³² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 19; el-Hatib, *el-Kifâye*, s. 62; İbnu'l-Cevzî, *Mevdûât*, I, 50; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, s. 59.

³³ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, tahk. Talat Koçyigit-İsmail Cerrahoğlu, İstanbul, 1987, II, 184; Muslim, *el-Mukaddime*, I, 17; et-Tirmizî, *İleli't-Tirmizî*, V, 739; Hasan b. Abdurrahmân er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvi ve'l-Vâi*, tahk. Muhammed Accâc el-Hatib, Beyrut, 1984, s. 594; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 20; el-Hatib, *el-Kifâye*, s. 60; *Şeref*, s. 124; el-Bâci, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, I, 282 (el-Bâci, sözkonusu kişilerin durumlarının açıklığa kavuşturulması hususunda icmâ' olduğundan söz etmiştir); İbnu'l-Cevzî, *Mevdûât*, I, 50.

³⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 21; el-Hatib, *el-Kifâye*, s. 61; el-Bâci, *age.*, I, 283; İbnu'l-Cevzî, *Mevdûât*, I, 50.

³⁵ İbnu'l-Cevzî, *Mevdûât*, I, 50.

durumunu açıklığa kavuştur” diye cevaplamıştır. Bunu duyan Ebû Zur’a (281/894); “Bu yaptığın gıybet olmaz mı?” diye sorunca, Ebû Mushir de gıybet olmayacağını söylemiştir.³⁶

6. Affân b. Muslim (220/835) İsmail b. Uleyye (93/712)’nin yanında iken, birisi birisinden bir hadis rivâyet etmişti. Bunu duyan İsmail: “Ondan hadis rivâyet etme! Sağlam birisi değildir o” demiş ve bunun üzerine ona: “Gıybet ettin” denilince de, İsmail şöyle karşılık vermiştir: “Hayır, gıybet etmedim. Bu, onun hakkında bir hükümdür; zira o sağlam birisi değildir”. Aynı rivâyetin bir diğer varyantında da, yapılan bu iş bir “dürüstlük” ve “emanete sahip çıkma” olarak da değerlendirilmiştir.³⁷

7. el-Buhârî (256/870)’nin verrâkı bir defasında ona şöyle demiştir: “Kimileri sana yazmış olduğun et-Târîh adlı çalışmalardan dolayı nefret duyuyor ve: ‘el-Buhârî o kitaplarda insanların gıybetini yapmaktadır’ diye söyleniyorlar”. Bunun üzerine el-Buhârî: “Biz bu bilgileri ancak rivâyet olarak nakletmekteyiz; yoksa kendi kendimize hiçbir şey söylemeyiz. Hz. Peygamber de birisi hakkında ‘kabilesinin ne kötü bir adamı!’ dememiş midir?” diye karşılık vermiştir. Verrâkı’nın naklettiğine göre el-Buhârî: “Sahibine zarar verdiğini bildiğimden beri kesinlikle hiç kimsenin gıybetini yapmadım” ifadelerini de dile getirmiştir. Bütün bunlara karşın yine de el-Buhârî: “Allah’a kavuştuğumda, birilerini gıybet ettiğimden dolayı beni hesaba çekmeyeceğini ümit ederim” demek suretiyle ihtiyatı da elden bırakmamıştır.³⁸

8. İmâm Muslim (261/874) ilim ehlinin konunun öneminden dolayı, hadis râvilerinin ve haberleri nakledenlerin eksik yönlerini ortaya çıkarmayı kendileri için bir görev bildiklerini ve kendilerine sorulduğu zaman da böylece fetva verdiklerini belirtmiştir. Zira din noktasında nakledilen haberler, helal ya da haram kılma, emretme ya da yasaklama, özendirme ya da korkutma biçiminde gelmiştir. Nakledilen bu haberlerin râvisi doğruluk ve güvenilirlik/dürüstlük kaynağı olmadığı; sonra da o râviyi tanıyan kimse onda ne bulunduğunu onu tanımayanlara açıklamaksızın o râviden rivâyet ettiği için, sözkonusu râviyi tanıyan kişi bu davranışı yüzünden günahkar olacak ve müslüman halkı da aldatmış konumuna düşecektir. Çünkü bu haberleri duymuş olan kimilerinin bunların tümünü ya da bir

³⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 20; el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 63; Şeref, s. 125; İbn Receb, *Şerhu İlelî’t-Tirmizî*, s. 60.

³⁷ Muslim, *el-Mukaddime*, I, 26; er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddis*, s. 594; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 18-19; el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 60-61; el-Bâcî, *age.*, I, 283; İbn Receb, *Şerhu İlelî’t-Tirmizî*, s. 59.

³⁸ Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Tağlîku’t-Ta’lik alâ Sahîhi’l-Buhârî*, tahk. Saîd Abdurrahmân Müsa, Beyrut, 1985, V, 397-398.

kısımını kullanmalarından emin olunamaz. Bununla birlikte, bunların hepsinin ya da bir bölümünün yalan olma olasılığı da vardır. Oysa ki, güvenilir ve kanaat verici kimseler tarafından nakledilen sahih haberler, böyle olmayan kimselerin naklettikleri haberlere muhtaç olunmayacak kadar çoktur.³⁹

9. Ebû Hâtim er-Râzî (277/890), cerh ve ta'dil uzmanlarının muhaddisler hakkındaki cerh işlemlerinin mübah olduğunu, zayıf ve metrük olan râvilerin durumlarının açıklanması gerektiğini belirttiklerini nakletmiştir. Yine bu uzmanlar, bu tip kimseler hakkında sessiz kalmanın helal olmadığını da ifade etmişlerdir.⁴⁰

10. İlel kitabını kaleme alma sebebini açıklayan et-Tirmizî (279/892), kendisini böyle bir çalışmaya sevk eden etkenin, müslümanlara yönelik bir tür nasihat olduğundan söz etmiştir. Yoksa bundan amaç, insanları ta'n etmek ya da onların gıybetini yapmak değildir. Cerh ve ta'dilden kasıt, râvilerin zayıf/eksik yönlerinin ortaya çıkartılmasıdır. Çünkü bu râviler değişik açılardan eleştirilmişlerdir. İşte imamlar da din konusundaki titizliklerinden ve dine yönelik değerleri sağlam bir zemine oturtmak için, din hususundaki bilgileri/haberleri kendilerine nakleden râvilerin durumlarını ortaya çıkartmaya çalışmışlardır. Zira din konusundaki tanıklığın, diğer konulardaki tanıklığa göre daha da sağlam olması gerekmektedir.⁴¹

11. Cerh ve ta'dil yapmanın gerekliliği hususuna değinen el-Hatîb el-Bağdâdî de, kitabında bir konu başlığını "müzekkînin, sorulan kişi hakkında bildiklerini söylemesinin gerekliliği" diye açmış ve "bildiği bir konuda kendisine bir şey sorulan kimse, bu bilgiyi gizlediği zaman kıyamet günü ateşten bir yular ile bağlanır"⁴² rivâyetini de işlediği konuya delil olarak kullanmıştır. el-Hatîb daha sonra da şu açıklamayı yapmıştır: "Bu ilim alanında kapsamlı bilgisi olmayan kimseler, hadis âlimlerinin 'falan râvî zayıftır, falan râvî güvenilir değildir' ve buna benzer sözlerini; eğer bu söylenenler doğru ise gıybet, yalan ise iftira olarak değerlendirmişlerdir". Yine el-Hatîb'in naklettiğine göre, cerhin gıybet kapsamında olacağını söyleyenler, gıybetin tanımını konusunda Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu hadisi ileri sürmüşlerdir: "Gıybet nedir bilir misiniz? Gıybet; din kardeşini hoşlanmayacağı bir şekilde anmandır". "Ya söylediğim şey kardeşimde varsa, ne dersiniz?" diye sorulunca da: "Eğer söylediğin şey onda

³⁹ Muslim, *es-Sahîh*, el-Mukaddime, 5 (I, 28).

⁴⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 21.

⁴¹ et-Tirmizî, *İlel*, V, 739. Ayrıca bkz. İbnu'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl*, I, 130-131; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, s. 57-59; İtr, *el-İmâm et-Tirmizî*, s. 236.

⁴² Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, II, 263, 305, 344, 353, 495; Ebû Dâvud, 24.İlm, 9 (IV, 67-68); et-Tirmizî, 39.İlm, 3 (V, 29); İbn Mâce el-Kazvîni, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, el-Mukaddime, 24 (I, 97-98)

varsa, gıybet etmiş olursun: eğer söylediğin şey onda yoksa, ona iftira etmiş olursun”⁴³ diye karşılık vermiştir.⁴⁴

el-Hatib el-Bağdâdî, “o kabilesinin ne kötü bir kişisi ve ne kötü bir çocuğudur” rivâyetinde Hz. Peygamber’in takındığı tavır gibi, cerh ve ta’dil âlimlerinin cerh uygulamasındaki amaçlarının da aynı olduğunu belirtmiştir. Öyle ki bu da, adalet sahibi olmadıkları halde âdil zannedilip, nakletmiş oldukları rivâyetler delil olarak kullanılan kimi râvilerin durumunu ortaya çıkarmak ve gerçeği tespit ederek diğer insanları bundan haberdâr etmek şeklinde yansımadır. Dolayısıyla yapılan bu işlem gıybet olmamaktadır. Yine el-Hatib, Fâtıma bnt. Kays’ın evlenmesi bağlamında Ebû Cehm ile Muâviye b. Ebî Sufyân’ın eleştirildiği rivâyetin de, zayıf kimselerin cerh edilmesi ve bu tip kimselerin rivâyetlerinden sakınılması yönünde delil olduğunu ileri sürmüştür. Zira bir takım hadis nakilcilerinin helali harama, haramı da helale dönüştürebilecek ve dinde fesada yol açabilecek olan gizli kalmış kimi eksik yönlerinin ortaya çıkarılması açısından, râvilerin cerh işlemine tâbi tutulması önem arz etmektedir. Nitekim el-Hatib gıybeti yasaklayan âyeti de bu anlamda yorumlamış ve dine yönelik bir takım endişeler var olduğunda gıybeti maslahattan dolayı câiz görmüştür.⁴⁵ Bütün bunların yanısıra el-Hatib, “fâsıkın gıybeti câizdir”, “bid’atçının gıybeti câizdir” türünden ifadeleri de hep bu bağlamda değerlendirmiştir.⁴⁶

12. Râvilerin cerh edilmesinin gıybet olmadığını belirten en-Nevevî (676/1277), dinin korunması zorunluluğundan dolayı cerhin câiz ve hatta ittifakla vâcip olduğunu söylemiştir. Çünkü bu Allah, elçisi ve inananlar için bir tür nasihattir (nasihatun lillah); imamlar da bunu hep yapagelmışlerdir.⁴⁷

Naklettiğimiz bu örnek rivâyetlerden de anlaşılacağı gibi, şu ya da bu şekilde din adına bir takım kararlar/hükümler verilmesine ilişkin olarak nakledilen haberlerin sıhhatlerinden mümkün olduğu kadarıyla emin olabilmek için, bu haberleri nakleden kişilerin dinin korunması uğruna gıybet edilmesinde bir sakınca görülmemiştir.

⁴³ Bkz. Mâlik b. Enes, *el-Muwatta’*, 56.Kelâm, 10 (II, 987); Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 230, 384, 386, 458; ed-Dârimî, 20.Rikâk, 6 (II, 607-608); Muslim, 45.Birr, 70 (III, 2001); Ebû Dâvud, 40.Edeb, 35 (V, 191-192); et-Tirmizî, 25.Birr, 23 (IV, 329).

⁴⁴ el-Hatib, *el-Kifâye*, s. 54. Ebû Hâtım (277/890), gıybet hadisini cerhin de gıybet olabileceği yönünde delil olarak ileri sürenlerin, hadis ilmiyle istigal etmeyen kimseler olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Hibbân, *Mecrûhin*, I, 17. Benzer bir değerendirme için ayrıca bkz. İbnu’l-Esir, *Câmiu’l-Usûl*, I, 130; İbn Receb, *Şerhu İli’it-Tirmizî*, s. 59.

⁴⁵ el-Hatib, *el-Kifâye*, s. 56-57.

⁴⁶ el-Hatib, *el-Kifâye*, s. 59-60.

⁴⁷ en-Nevevî, *Sahihu Muslim bi Şerhi’n-Nevevî*, yy., 1972, I, 124.

Cerh yapan kişi, cerhi yerine getirirken meramını ifade edebileceği kadarıyla yetinmesi ve maksadını aşan ifadeler kullanmaması yönünde de uyarılmıştır. Bu bağlamda, bid'at sahibinin sadece bid'atla ilgili olan yönünün açıklanması ve bid'at dışındaki diğer (kişisel) eksikliklerinin gündeme getirilmemesi; bid'at dışındaki eksik yönlerinin gündeme getirilmesiyle de gybet kapsamına girileceği ifade edilmiştir.⁴⁸ Bundan dolayıdır ki, bazı cerh ve ta'dil âlimleri kimiilerini eleştirmişlerdir. Örneğin, "falan yalancıdır" diyen kimse, "Düzgün konuş! Lafızları yerinde kullan! 'Yalancı!'deme, 'hadîsuhû leyse bişey'in' de" denilmek suretiyle eleştirilmiştir.⁴⁹ Cerh noktasında yeterli bilgi ile yetinerek aşırıya kaçmama, ölçüyü kaçırmama ve duygusalığa kapılmama hususlarına işaret edercesine İbn Dakîk el-İd (702/1302) de şöyle demiştir: "Müslümanların onurları cehennem çukurlarından bir çukurdur. İnsanların iki grubu (düşmek üzere) bu uçurumun kenarında durmaktadırlar: Muhaddisler ve hâkimler".⁵⁰ Bazı râviler hakkında bilgi verilirken de, "bundan daha fazlasını söylemem mümkün değildir"⁵¹ diyerek eleştiriye cerh boyutunda noktayı koyup, gybet alanına girmemeye çaba gösterilmiştir.

Cerh ve ta'dil ilmi, dinin korunmasına yönelik şer'î bir zaruretin sonucudur. Bu nedenle gayeyi aşarak, hadis rivâyetiyle ilgisi olmayan, daha geniş ifadeyle, dinî açıdan cerhine ihtiyaç bulunmayanları cerh etmek ya da gereğinden fazla kusurlarını sayıp dökmek, islâmî tenkitçilik ve genel ahlak anlayışına aykırıdır.⁵² İşte bu değerlendirmeleri, cerhin bir zaruret olduğu ve zaruretin de ancak gerekli olduğu kadarıyla uygulanabileceği; zaruret olmayan durumlarda ise cerhin yapılmaması gerektiği⁵³ ifadeleri özetler niteliktedir.

Genellikle ta'dil edilen kimsenin ta'dil edildiği yönlerin açıklanmasına gerek yok iken, cerh edilen kişinin cerh edildiği yönlerinin açıklanması ve gerekçeli bir sebep sunulması şart olarak ileri sürülmüştür.⁵⁴ Dolayısıyla, kişinin cerh mi yoksa gybet mi yaptığı, yapacağı gerekçe ile açıklığa kavuşacak ya da maksadı aşan ifadeler kullanıp kullanmadığı böylece anlaşılacaktır. Çünkü cerhi gerçekleştiren şahsın, beşer olması, duygusal ve subjektif olması gibi

⁴⁸ Bkz. el-Bâcî, *et-Ta'dil ve't-Tecrîh*, I, 283.

⁴⁹ Tâhir el-Cezâiri, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Beyrut, 1995, s. 282.

⁵⁰ Takıyyuddîn b. Dakîk el-İd, *el-İktirâh fî Beyâni'l-İstulâh*, tahk. Kahtân Abdurrahmân ed-Dürî, Bağdat, 1982, s. 344.

⁵¹ İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Beyrut, 1952, IV, 169.

⁵² Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 74.

⁵³ Muhammed Abdulhay el-Leknevî, *er-Raf'u ve't-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil*, tahk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Beyrut, 1987, s. 57; Nurettin İtr, *Merhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Beyrut, 1992, s. 95.

⁵⁴ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 106-108; es-Suyûtî, *Tedrib*, s. 201-202; el-Leknevî, *age.*, s. 79-80.

bir takım faktörlerden dolayı taassuba ve tarafgirliğe sapma eğilimi göstermesi muhtemeldir.

Gıybetin nasslar tarafından yasaklanmış olmasına karşın, cerh uygulamasının ancak bu şekilde gerçekleşebilecek olması, diğer alanlara göre din konusunda tanıklık etmenin daha da ciddi bir iş olması ve en önemlisi de dine ilişkin konularda inanan kitlelerin maslahatını düşünmek gibi bir takım etkenlerden dolayı, cerhin gıybet kavramının anlam alanına girmeyeceği kesinlik kazanmaktadır.

IV. Gıybet, Cerh ve Bireysel Ahlak⁵⁵

Bu başlık altında, cerhin gıybet olup olmadığı yönündeki tartışmalara bireysel ahlak açısından bir katkı yapma çabası içerisinde olacağız. Ancak bu konuya detaylı bir şekilde girmeyip, sadece zihinlerde bir takım soru işaretleri oluşturabilecek kadarıyla yetinerek, araştırmacıların dikkatlerini bu alana yoğunlaştırmak istedik.

İfade hürriyeti çerçevesinde düşünüldüğünde, bir kimsenin söz ve davranışları ile ilgili konuşmanın hukûkî ve ahlâkî sınırları üzerine tartışmalar günümüzde de yapılmaktadır.⁵⁶ Bu tartışmalarda cevabı aranan sorulardan biri, “bir kimse hakkında konuşmanın sınırı nedir?” dir. Bu sorunun çözümüne yönelik önerilerde “zarar” kelimesi merkezi bir yer tutar. En geniş ifadesiyle, eğer bir söz başkalarına zarar veriyorsa, sosyal, ahlâkî ve hukûkî bir çerçeveye belirlenen ifade hürriyeti kapsamına girmez.⁵⁷ Hangi sözlerin zarar kapsamına girdiği sorununa gelince; tahrik, tahkir, tazyik, kötöleme, iftira, aldatma türü ifadelerin manevî zarara girdiği kabul edilmekte ve bunlar hukukî ve ahlâkî olarak uygun görülmemektedir. Özellikle birisinin ismini anarak söylenen bu tür sözler, bireyselliğe yapılmış bir saldırı olarak değerlendirilir. Özetle, bir kişinin başkalarına zarar vermeyen ve sadece kendisini ilgilendiren durumları hakkında konuşmak, ifade hürriyeti alanına girmez.

“Gıybet” kavramına bu açıdan bakılacak olursa; tahkir, tazyik, kötöleme, iftira, aldatma türü ifadelerin gıybeti tanımlayan ifadeler olduğu görülecektir. Ancak, kimileri tarafından gıybet olduğu söylenen cerh, doğası gereği bu tür ifadeleri bünyesinde barındırmak zorundadır. Örneğin, “Ali’nin sözüne güvenilmez” ifadesinde bir tahkir vardır. Ancak Ali, bize toplum için hayâtî öneme sahip bir haber ya

⁵⁵ Bu kısmın hazırlanmasındaki katkılarından ötürü, Felsefe Tarihi Arş. Gör. Hasan Yücel Başdemir’e teşekkür ederim.

⁵⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Reyhan Sunar, *İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları*, Ankara, 2001; Wojciech Sadurski, *İfade Özgürlüğü ve Sınırları*, çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara, 2002; Robert Trager, Donna L. Dickerson, *21. Yüzyılda İfade Hürriyeti*, çev. A. Nuri Yurdusev, Ankara, 2003.

⁵⁷ John Stuart Mill, *Hürriyet*, çev. Osman Dostel, Ankara, 1997, s. 18.

da bilgi getiriyorsa, bu söz, ifade hürriyeti açısından nasıl değerlendirilebilecektir? İfade hürriyeti ile ilgili klasik kavramsallaştırmayı yapanlardan John Stuart Mill, ifade hürriyetinin amacının bilgi edinme ve hakikati elde etme olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁸ Bu açıdan, elde edilen bilginin güvenli bir kaynaktan gelip gelmediğini araştırmak, sadece böyle bir amaçla bu işe koyulmak, kişinin özel yaşamına bir müdahale sayılmamalıdır. Bilgilerimizin bir çoğunun güvene dayandığını düşündüğümüzde, fert hakkındaki olumsuz her türlü ifadenin tahrik, tahkir, kötüleme, iftira ve aldatmaya girdiğini söyleyemeyiz; sadece bu tür amaçlar gözetilerek söylenen sözler, bireysel yaşama bir saldırıdır. Ancak bilgi edinme ve gerçeğe ulaşma amacıyla kişiler hakkında söylenmiş sözlerin bireysel yaşama bir saldırı olarak nitelendirilmesi doğru olmaz.

İnsanların, “sırf kendilerini ilgilendiren” (mahrem) ve “başkalarının menfaatlerini etkileyen” (kamusal) şeklinde iki eylem biçimleri vardır. Birey, kendisinden başka hiçbir şahsın menfaatini ilgilendirmediği sürece, eylemlerinden dolayı topluma karşı sorumlu değildir. Şayet eylemler başkalarının menfaatlerine zararlı iseler, birey yasal cezalara ve topluma karşı sorumludur ve itaate zorlanabilir.⁵⁹ Bir kimseyi başkalarına kötülük yaptığı için sorumlu tutmak kuraldır. Birey, başkalarının menfaatlerine taalluk eden eylemlerinden dolayı, şahıslara ve onların koruyucusu sıfatıyla topluma karşı hukûken sorumludur. Ancak, bireyin hayat ve hareket tarzının yalnız bizzat kendisine etki eden tarafına gelince, burada toplum için doğrudan bir menfaat vardır; burası insan hürriyetinin özel sahasıdır.⁶⁰ Bu açıdan bakıldığında “fâsıkın gıybeti câizdir” türü bir yaklaşımın, her zaman ifade hürriyeti literatürüyle örtüştüğünü söylemek zordur. Çünkü bir kimsenin fâsık veya bid’atçı olması, sadece kendisini ilgilendiren durumlar dışında, özel hayatına müdahaleyi gerektirmez.

Bu tartışmalarda temel sorun, bireysel/mahrem ve kamusal olan davranışların birbirinden nasıl ayırt edileceğidir. Mill - yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi- bunun için “zarar” kavramını önerir. Ona göre, insanların birbirine müdahalesinin tek meşrû gerekçesi, nefsi müdafaa ya da başkalarına gelecek zararı önlemektir. Bir insana müdahale etmek için, onun eylemlerinin başkalarına zarar verdiği saptanmış olmalıdır. Zararlı eylem ise, hürriyetin konusu değildir.⁶¹ Mill, zarar kavramının mâhiyetini de açıklar. Ona göre zarar, başkalarının maddî menfaatlerini doğrudan/fiilî olarak etkilemektir.⁶² Yine

⁵⁸ Mill, *Hürriyet*, s. 30-31, 101.

⁵⁹ John C. Rees, *John Stuart Mill's on Liberty*, Clarendon Press, London, 1985, s. 139.

⁶⁰ Mill, *Hürriyet*, s. 21-22.

⁶¹ Mill, *Hürriyet*, s. 18.

⁶² Rees, s. 174.

Mill bireysellikten, bireyin düşünce ve eylemlerinde başkalarına zarar vermediği sürece toplum ve devlet baskısından korunmalarını anlar. Başka bir ifade ile bireysellik, bireyi ilgilendiren yaşam/mahrem alanına müdahale edilmemesidir.

Bu özet bilgilerden sonra tekrar asıl konumuza dönecek olursak; cerhin gybet olup olmadığına ilişkin tartışmalar, insanların eylem biçimlerinden olan “başkalarının menfaatlerini etkileyen”, yani “kamusal eylem” alanıyla bağlantı kurularak çözümlenebilir. Kişi, toplumu ilgilendirdiği boyutuyla eylemlerinden dolayı sorgulanabilir. Bütün bunlar, “doğru bilgi” ye ulaşma çerçevesinde düşünüldüğünde, topluma karşı bir sorumluluk sözkonusudur; zira toplum, yanlış bilgilendirme ya da bilgilerini yanlış bir şekilde temellendirme ile karşı karşıya kalabilir.

Sonuç

Şahısların bilinmesine verilen önem “ricâl ilmi” denilen muazzam bir ilim dalının ortaya çıkmasına ve ciltler halinde biyografî/tabakat kitaplarının yazılmasına vesile olmuştur. Bu faaliyetler neticesinde de Hz. Peygamber’den bize kadar gelen her türlü bilgiyi kuşaktan kuşağa aktaranlar hakkında kapalı hiçbir noktanın kalmasına çaba gösterilmiştir. Eğer bu silsilede kendisi güvenilir bulunmayan ya da durumu bilinmeyen bir şahıs varsa, bu durum nakledilen o bilgiyi sağlam olmaktan çıkarmıştır. Hatta bu ilmin uzmanları işi o kadar ileri seviyeye götürmüşlerdir ki, İslam’da şahıslar aleyhine konuşmak hoş karşılanmamasına rağmen, dinin korunması için kimi zamanlarda şahısları acımasızca eleştirmekten çekinmemişlerdir. Evet, gybet etmek kul hakkına müdahale eden büyük bir günahdır; ama dine yabancı ve zararlı şeylerin karışmaması için şahısları eleştiriye tâbi tutmak, ihmal edilmesi mümkün olmayan bir uğraştır ve dolayısıyla bu konuda onlar mazur sayılmışlardır.

Dinin korunması gibi meşrû bir sebepten dolayı gerekli olduğu için, cerh uygulaması gybet sayılmamıştır. Çünkü böyle bir gereklilik olmadan cerh, fonksiyonelliğini yerine getirememektedir. Zira yapılan cerh uygulamalarından söz edilirken, bunların “nasihat” türünden değerlendirmeler olduğu vurgulanarak sürekli olarak gündemde tutulmuş ve “nasihat” türünden olan bu işlemin tek amacının da insanları “sakındırmak” olduğu belirtilmiştir; yani insanların maslahatı öncelenmiştir. Bunu, ilmî yaklaşımın gerektirdiği bir sorumluluk duygusu olarak değerlendirmek de mümkündür.